

ՍՍԻ, ԼՈՌԻԻ ԵՎ ԱՆԻԻ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԻ
ԹՎԱԳՐՄԱՆ ՇՈՒՐՋ

Լոռիի և Անիի եկեղեցական ժողովները Զաքարյան Հայաստանի XIII գարասկղբի պատմության կարևոր դրվագներից են: Այս ժողովների նշանակությունը մեծ է նաև ժամանակի Հայ աշխարհիկ ու հոգևոր դասերի, ինչպես նաև Հայ առաքելական և Վրաց քաղկեդոնիկ եկեղեցիների փոխհարաբերությունների պատմության ուսումնասիրման առումով:

Խնդրո առարկա ժողովների վերաբերյալ գլխավոր սկզբնաղբյուրը, ինչպես նշում է Կիրակոս Գանձակեցին, եղել է Վանական վարդապետի պատմությունը. «Զբովանդակ իրս և զբան և զգործ այս ժողովոյ գրեաց մեծիմաստ և առատամիտ վարդապետն Վանական յիւրում պատմութեանն, զի ականատես էր նա իրացն եղելոց և ականջալուր»¹, որը, սակայն, մեզ չի հասել: Բարեբախտաբար, Վանականի աշակերտ Կիրակոս Գանձակեցին, օգտվելով ուսուցչի աշխատությունից, առատ տեղեկություններ է հաղորդում մեզ հետաքրքրող իրադարձությունների վերաբերյալ: Քանի որ Կիրակոս Գանձակեցին այդ ժողովների հրավիրման թվականները չի հաղորդում, ուստի պատմագիտական գրականության մեջ հանդիպում ենք ժողովների տարբեր թվագրումների: Մ. Օրմանյանը Հովհաննես Զ Ասեցի կաթողիկոսի կողմից Զաքարեի առաջարկներին հավանություն տալը և Մինաս եպիսկոպոսի միջոցով Զաքարեին շարժական եկեղեցու համար վրան, սեղան և այլ նվերներ ուղարկելը, որին հաջորդել է Լոռիի ժողովը, թվագրում է 1208-ով, իսկ Անիի ժողովը՝ նույն

¹ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն հայոց, աշխ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Ե., 1961, էջ 178:

տարվա ղեկտեմբերի վերջով²: Կ. Մաթևոսյանի կարծիքով այսպիսի թվագրման համար Մ. Օրմանյանն ունի զորեղ կռիվն՝ այն, որ Ասում 1207 թ. աթոռակալած Դավիթ կաթողիկոսը ևս Ջաքարեին բարեփոխումներ կատարելու լիազորողներից էր, հետևաբար՝ ժողովները պետք է կայանայի դրանից հետո³: Կ. Ղաֆադարյանը ևս հակված է Լոռիի ժողովը թվագրելու 1208-ով⁴:

Որոշ հեղինակներ էլ (Մ. Ջամջյան⁵, Ա. Մխիթարեանց⁶, Ն. Մելիք-Թանգյան⁷, Հ. Ոսկյան⁸) գտնում են, որ Լոռիի ժողովը գումարվել է 1205 թ., իսկ Անիինը՝ 1207 թ.: Հովհաննես Ղրիմեցին ևս Լոռիի ժողովը թվագրում է 1205-ով, իսկ Անիինը՝ 1206-ով⁹: Լոռիի ժողովի վերահիշյալ թվագրումներից քիչ տարբեր թվագրման ենք հանդիպում Բ. Ուլուբաբյանի մոտ: Նա գտնում է, որ Լոռիի ժողովը տեղի է ունեցել 1205 թ. կամ ամենաուշը՝ 1206 թ., բայց ոչ երբեք՝ 1208 թ.¹⁰: Նման թվագրման համար Բ. Ուլուբաբյանը հիմք է ընդունել Լոռիի ժողովից հետո Ջաքարե ամիրսպասալարի կողմից Գրիգորես եպիսկոպոսի փոխարեն Աանահնի վանահայր Հովհաննես Խաչենցուն Հաղբատի առաջնորդ նշանակելը: Հովհաննես Խաչենցուն 1207 թ. Հաղբատի առաջնորդ լինելը վկայվում է մի ձեռագրի հիշատակարանում. «Գրեցաւ խոշորագիր գրով գիրքս, այս ձեռամբ նուստս եւ ամենամեղ քահանայի Առաքելոյ, ի սուրբ եւ ի հռչակաւոր ուխտս [Հաղբատ], ընդ հովանեաւ Սրբոյ Նշանիս և

² Օրմանյան Մ., Ազգապատում, Կ. Ա, Էջմիածին, 2001, էջ 1843, 1848:

³ Մաթևոսյան Կ., Անի, Էջմիածին, 1997, էջ 327:

⁴ Ղաֆադարյան Կ., Հաղբատ, Ե., 1963, էջ 30, հմմտ. նույնի՝ Սանահնի վանքը և նրա արձանագրությունները, Ե., 1957, էջ 53:

⁵ Ջամջյան Մ., Հայոց պատմություն, Կ. Գ, Ե., 1984, էջ 181:

⁶ Մխիթարյանց Ա., Պատմութիւն ժողովոյ Հայստանեայ եկեղեցւոյ, Վաղարշապատ, 1874, էջ 120:

⁷ Մելիք-Թանգյան Ն., Հայոց եկեղեցական իրավունք, Գ. Ա, Շուշի, 1903, էջ 448:

⁸ Ոսկյան Հ., Մատենագրական քննություններ, Վիեննա, 1926, էջ 135-136:

⁹ Յովհաննես Ղրիմեցի, Պատմութիւն հռչակաւոր վանից Հաղբատայ Սուրբ Նշանին, Վիեննա, 1965, էջ 86:

¹⁰ Ուլուբաբյան Բ., Խաչենի իշխանությունը X-XVI դարերում, Ե., 1975, էջ 255:

մաւրս լուսոյ Կաթողիկէի, յառաջնորդութեանն սուրբ Հայրապետիս մերո տեառն Յոհանիսի, ի թուիս Հայոց ՈԾԶ (1207)»¹¹: Հավելենք, որ ձեռագրի՝ գրչության վայրը հիշատակող հատվածը ջնջված է: Սակայն սուրբ Նշան եկեղեցու հիշատակումն, ինչպես իրավացիորեն նկատել է Գ. Հովսեփյանը, վկայում, որ դա Հաղբատն է¹²: Կիրակոս Գանձակեցու հաղորդմամբ Հովհաննես խաչենցին Լոռիի ժողովին մասնակցել է որպես Ստնահնի առաջնորդ. «Եւ էին ի ժամանակին յայնմիկ վարդապետք երևելիք՝ Մխիթար, որ Գոշն կոչիւր..., Յովհաննէս, Հայր Սանահնին, որ էր զկնի մահուան վարդապետին Գրիգորոյ, զոր Տուտայ որդին կոչէին»¹³: Հովհաննես խաչենցուն, որպես Սանահնի առաջնորդ, վերջին անգամ հանդիպում ենք վանքի Հյուրատան կառուցման վերաբերյալ նրա թողած 1205 թ. արձանագրությունում. «Ի թվականիս Հայոց ՈԾԴ (1205), ի թագաւորութեանս Վրաց Թամարին, ի յամիրսպասաւարութեանս Զաքարի եւ Իւանի եղբարց հարազատաց որդեաց մեծին Սարգսի, ես՝ Հայր Յոհաննէս գաւառաւ խաչինէցի, եկել բնակեցա ընդ հովանեւ սրբո Ածածնիս եւ շինեցի զհիւրատունս»¹⁴: Այն, որ վերջինս Սանահն է վերադառնում միայն 1205-ին, ինչպես իրավացիորեն նկատում է Բ. Ուլուբաբյանը, վկայում է խաթարավանքի շինարարական արձանագրությունը. «Ի ՈԾԳ (1204) թուիս ես տէր Յովհաննէս շինեցի զեկեղեցիս...»¹⁵: Հովհաննեսի՝ խաչենում գտնվելը վկայում է նաև Կիրակոս Գանձակեցին. «...եզ զնա (Հաղբատի Գրիգորես եպիսկոպոսին — Վ. Թ.) ի բանտի, և զՅովհաննէս կացոյց փոխանակ նորա եպիսկոպոս Հաղբատայ, ա՛յն,

¹¹ Ուլուբաբյան Բ., նշվ. աշխ., էջ 255, հմմտ. Գայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԳ դար, կազմեց Ա. Մաթևոսյանը, Ե., 1984, էջ 59, հմմտ. Գովսեփյան Գ., Յիշատակարան ձեռագրաց, հ. Ա, Անթիլիաս, 1951, էջ 735:

¹² Գովսեփյան Գ., Յիշատակարան ձեռագրաց, հ. Ա, էջ 735:

¹³ Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 171:

¹⁴ Ղաֆադարյան Կ., Սանահնի վանքը և նրա արձանագրությունները, էջ 183-184:

¹⁵ Ուլուբաբյան Բ., նշվ. աշխ., էջ 254, հմմտ. Բարխուդարյանց Մ., Արցախ, Ե., 1996, էջ 125, հմմտ. Դիվան հայ վիմագրության, պր. V, կազմեց Ա. Բարխուդարյանը, Ե., 1982, էջ 121:

որ յառաջն եթող զաթոռն ե. զնաց իճաչէն...»¹⁶: Լոռիի ժողովի վերոնշյալ թվագրումներից քիչ տարրեր թվագրման հանդիպում ենք նաև Պ. Մուրադյանի մոտ: Վերջինս Լոռիի ժողովը թվագրում է 1204/05-ով, իսկ Անիին՝ 1207 թ. սկզբով¹⁷: Անիի ժողովի 1207-ով թվագրելուն կողմ է նաև Կ. Մաթևոսյանը: Վերջինս գտնում է, որ Լոռիի և Անիի ժողովների միջև ընկած ժամանակահատվածը երկար չի տևել, քանզի Ջաքարեն շահագրգռված է եղել Լոռիում կիսատ թողածը շուտ ավարտել¹⁸:

Կարծում ենք՝ Լոռիի և Անիի ժողովների ճիշտ թվագրման համար նախ և առաջ անհրաժեշտ է ճշտել Ասի ժողովի հրավիրման տարեթիվը: Ա. Մխիթարյանցը¹⁹, Ն. Մելիք-Թանգյանը²⁰, հավանաբար՝ հետևելով Մ. Ջամչյանին²¹, այդ ժողովը թվագրում են 1204-ով: Հարկ է նշել, որ Մ. Ջամչյանը որպես աղբյուր հիշատակում է Կիրակոս Գանձակեցու պատմությունը: Վերջինս ինչպես Լոռիի և Անիի, այնպես էլ Ասի ժողովների հրավիրման որևէ թվական չի նշում: Այս հարցում ուղղորդիչ հանգամանքն այն է, որ Ասի ժողովը ղեկավարել է Դավիթ Արքակազնեցի կաթողիկոսը (1207–1211): Վերջինիս աթոռակալմամբ Լևոն Բ-ն հակադրվում էր Հռոմկլայում հաստատված Հովհաննես Զ Ասեցուն, որի հետ ուներ լսելի տարաձայնություններ: Ուստի, տրամաբանական է խնդրո առարկա ժողովների թվագրումը սկսել Դավիթ Արքակազնեցու աթոռակալումից, որի վերաբերյալ Հեթում Պատմիչը հիշատակում է հետևյալը. «ՈՄՁ (1207) թագաւորըն Հայոց Լևոն կալաւ զԱւաստիոսն Հեռի որդովքն, և զԿոստանց Խոնարտիաչն, ձօլինն և զՊաղտինն: Եւ զտէր Յովհաննէս կաթողիկոսն ընկեցին յաթոռոյն և եղին զտէր Գաւիթն

¹⁶ Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 173–174:

¹⁷ Մուրադյան Պ., Դաւանական հանդուրժողականութեան եւ ազգամիջեան համերաշխութեան գաղափարը ԺԲ-ԺԳ դարերի Դայաստանում, «Գանձասար», Դ, Ե., 1993, էջ 102:

¹⁸ Մաթևոսյան Կ., նշվ. աշխ., էջ 327:

¹⁹ Մխիթարյանց Ա., նշվ. աշխ., 118 էջ:

²⁰ Մելիք-Թանգյան Ն., նշվ. աշխ., էջ 448:

²¹ Ջամչյան Մ., Դայոց պատմություն, հ. Գ, էջ 180:

Արքակաղեցին»²²: Ասի ժողովի՝ 1204 թ. հրավիրված լինելը հերքվում է նաև այլ փաստերով: Այսպես, Սմբատ սպարապետի հաղորդմամբ 1205 թ. Հովհաննես Զ Ասեցին այցելում է Լեոն Բ-ին և տեղեկանում Անտիոքի դքսուհու վերաբերյալ արքայի դժգոհություններին. «Ի թուին 654 (=1205) գնաց Լեոն թագաւորն ի վերայ Ապլասթին, և չկարաց առնուլ: ...Զայսու ժամանակաւ գնաց Տէր Յովհաննէս կաթողիկոս առ թագաւորն Լեոն. եւ լսեց վասն Անտաքացի թագուհւոյն զոր ունէր թագաւորն՝ բանս բամբասանաց»²³: Դավիթ Արքակաղեցու կարճատև աթոռակալման մասին վկայում է նաև ձեռագիր մեկ այլ հիշատակարան. «...ժամանեալ յառաքելական էր թուական Հայոց ՈԿԱ (1212)²⁴, էր թագաւոր Հայոց Լեոն Ռուբինեանց ի Կիլիկիայ...: Եւ յասմ ամի փոխեցաւ տէր Դաւիթ, որ կալաւ զկաթողիկոսութիւն սակաւ ամօք յԱրքակաղին»²⁵: Հետաքրքրական է նաև այն, որ մեր ձեռքի տակ եղած աղբյուրներում մինչև 1207 թ., այսինքն՝ մինչև Դավիթի աթոռակալման սկիզբը, Հայոց կաթողիկոս է հիշատակվում միայն Հովհաննես Զ Ասեցին: Այսպես, 1207 թ. մի Ավետարանում կարդում ենք. «Եւ արդ գրեցաւ սա ի թվականիս մեր ՈՄԶ (1207) ի թագաւորութեան Հայոց Մեծի Լեոնի... ի հայրապետութեան Յովհաննու Հայոց կաթողիկոսին»²⁶: Դավիթն աթոռակալում է մինչև 1211 թ., որից հետո, ինչպես վկայում է Հեթում Պատմիչը, կրկին կաթողիկոսական աթոռը ստանձնում է Հովհաննես Զ Ասեցին. «ՈԿ (1211) վախճանեցաւ տէր Դաւիթն և դարձեալ եղև կաթողիկոս Հայոց տէր Յովհաննէսն»²⁷:

Ուշագրավ է նաև այն, որ Կիրակոս Դանձակեցին թեև չի հիշատակում խնդրո առարկա ժողովների հրավիրման որևէ

²² Մանր ժամանակագրություններ, հ. I, Ե., 1951, էջ 78, հմմտ. հ. II, Ե., 1956, էջ 62:

²³ Սմբատ Սպարապետ, Տարեգիրք, Փարիզ, 1859, էջ 116:

²⁴ Պետք է լինի 1211 թ.:

²⁵ Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԳ դար, էջ 80:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 60:

²⁷ Մանր ժամակագրություններ, հ. I, էջ 78, հմմտ. հ. II, էջ 62:

թվական, սակայն նրա շարադրանքից պարզ է դառնում, որ դրանց հրավիրման ժամանակ երկիրն ապրել է խաղաղ ժամանակահատված. «Յետ այսորիկ իբրև խաղաղացունցին զաշխարհս իշխանութեան իւրեանց յամենայն հինից, և բազմացան վանորայք, և պայծառացան պաշտամունք եկեղեցւոյ, այլ ինչ զմտաւ իշխանն Զաքարէ»²⁸: Նման համեմատաբար խաղաղ ժամանակաշրջան Զաքարյանների ազատամարտի երկրորդ փուլում (1204–1220 թթ.)՝ Դավիթ Արքակաղնեցու աթոռակալումից (1207 թ.) մինչև Զաքարեի մահը (1212 թ.), հանդիպում ենք երեք անգամ. տուաջին շրջանն ընդգրկում է Արդեբիլի ավերումից (1207 թ. ապրիլ) մինչև Արճեշի գրավումը (16.VII.1208 – 5.VII.1209 թթ.), երկրորդը՝ Արճեշի գրավումից մինչև իսլաթի արչավանքը (1210 թ. երկրորդ կես), երրորդը՝ իսլաթի հաշտությունից մինչև Ելտկուզյան աթաբեկության դեմ արչավանքը (1211 թ. առաջին կես)²⁹: Կիրակոս Գանձակեցին խնդրո առարկա ժողովներին անդրադառնում է իսլաթի հաշտությունը հիշատակելուց հետո: Սակայն, դեպքերի շարադրման նման հաջորդականությամբ հակասում է ինչպես Հովհաննես խաչենցուն 1207 թ. Հաղբատի առաջնորդ հիշատակող ձեռագրի հիշատակարանը, այնպես էլ նույն վանքի խաչքարի մեկ այլ վկայությունը ևս. «Յառաջնորդութեան տէր Յովանիսի, և ի տերութեան Զաքարէի և Իւանէի՝ ես Յովսեփ՝ կանգնեցած խաչս... որք երկրպագէք ի Քրիստոս, եւս առաւել զՀովանէս, ի թուիս ՈԾԸ (1209)»³⁰: Արդեն նշեցինք, որ Հովհաննես խաչենցին Հաղբատի առաջնորդ է նշանակվել Լոռիի ժողովից հետո: Ինչ վերաբերում է ժողովները Արճեշի գրավումից մինչև իսլաթի արչավանքը թվագրելուն, ապա այս դեպքում հակասող հանգամանքը Հովհաննես խաչենցուն 1207 թ. Հաղբատի առաջնորդ վկայող վերոհիշյալ ձեռագիր հիշատա-

²⁸ Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 166:

²⁹ Շահնազարյան Ա., Զաքարյանների ազատամարտի երկրորդ փուլը, «Լրաբեր հաս. գիտ.», 2005, թիվ 3, էջ 32, 38–39, 44:

³⁰ Ղաֆադարյան Կ., Հաղբատ, էջ 262, հմմտ. Յովհաննես Ղրիմեցի, Եջվ. աշխ., էջ 82:

կարանն է: Մինչդեռ, ժողովները Արդերիլի ավերումից մինչև Արճեշի գրավումն ընկած ժամանակահատվածով թվագրելը, կարծում ենք, առավել իրական է: Այսպես, հաշվի առնելով Կիրակոս Գանձակեցու վկայությունը՝ ժողովների հրավիրման ժամանակ երկրում առկա խաղաղության մասին, կարելի է եզրակացնել, որ Ջաքարեն շարժական եկեղեցի ունենալու առաջարկությամբ հայ հոգևորականներին դիմել է Արդերիլի ավերումից հետո: Այնուհետև, վերջիններիս խորհրդով Ջաքարեն իր առաջարկությունների համար թույլատվություն ստանալու նպատակով դիմում է Հովհաննես կաթողիկոսին և Լևոն Բ-ին³¹: Այս դեպքում Սաի ժողովը, որտեղ քննվել է Ջաքարեի դիմումը, պետք է տեղի ունեցած լինի 1207 թ. կեսերին: Կարծում ենք՝ նույն ժամանակահատվածով պետք է թվագրել նաև Հովհաննես Ջ Ասեցու՝ Ջաքարեի դիմումին դրական պատասխանելը, այլ ոչ թե 1208-ով, ինչպես գտնում է Մ. Օրմանյանը³²: Չնայած դրան՝ Մ. Օրմանյանը ճիշտ է այն հարցում, որ ժողովները տեղի են ունեցել միևնույն տարում: Այսպիսով, Ջաքարեն, ստանալով Հովհաննես Ջ Ասեցու, քիչ անց նաև Սաի ժողովի՝ իր առաջարկներն արտոնող որոշումները, հրամայում է 1207 թ. (հավանաբար երկրորդ կեսին — Վ. Թ.) Լոռի քաղաքում հրավիրել եկեղեցական ժողով: Քանի որ ժողովը որևէ որոշում չի կայացնում, ուստի այն կրկին հրավիրելու անհրաժեշտություն է առաջանում: Ժողովն արդեն տեղի է ունենում Անիում 1207 թ. վերջին կամ հաջորդ տարվա սկզբին, քանզի, ինչպես հաղորդում է Կիրակոս Գանձակեցին. «Եւ էր աւուրքն ձմեռային, և տօն ծննդեան և յայտնութեան Յիսուսի Քրիստոսի մերձեալ»³³: Այս դեպքում արդեն Հովհաննես Խաչենցու՝ 1207 թ. Հաղբատի առաջնորդ լինելու հանգամանքը համընկնում է վերոհիշյալ թվագրումներին:

³¹ Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 168:

³² Օրմանյան Մ., Ազգապատում, հ. Ա, էջ 1841:

³³ Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 175:

Խնդրո առարկա ժողովների թվագրման առումով հետաքրքրական է նաև Ստեփանոս եպիսկոպոսի վկայությունը. «Ի ՈԿԱ (1212) թվին... Զաքարէ և Իւանէ կամեցան միաբանել ՂՀայս և ՂՎիրս և ժողովք արարին ի Գետական բազում հարանց և վարդապետաց, ընդ որս էին աշխարհալոյս և աստուածազգեաց վարդապետքն՝ Գոշ Մխիթարն, Մոնօնիկն և Տուրքիկն: Եւ ոչ կարացին միաբանել, այլ հաստատուն մնացին Հայք յուղղափառ հաւատս, որ և խրոխտացեալ Զաքարէ վարդապետացն, նզովեցաւ ի նոցանէ. և գնաց յԱրտաէլ և կոտորեաց: Եւ ի գալ ամն մեռաւ ի ճանապարհին և եղաւ ի Սանահինն ուխտ»³⁴: Կարծում ենք՝ սխալ է Գետակի (Գետիկ)³⁵ ժողովը Լոռիի ժողովի հետ նույնացնելը, ինչը փորձել է անել Վ. Հակոբյանը³⁶: Ա. Շահնազարյանի ճշգրտմամբ Ստեփանոս եպիսկոպոսը Ելտկուզյան աթաբեկության դեմ արշավանքը սխալ է թվագրել, քանի որ այն սկսվել է ոչ թե 1212 թ., այլ 1211 թ. աշնանը³⁷: Այսպիսով, եթե Լոռիի ժողովը թվագրենք 1211-ով, ապա դրան հաջորդած Անիի ժողովը պետք է կայացած լիներ նույն թվականի դեկտեմբերի վերջին կամ հունվարի սկզբին՝ հաշվի առնելով Կիրակոս Գանձակեցու՝ Սուրբ ծննդյան տոնի (հունվարի 6) վերաբերյալ վերը հիշատակված վկայությունը: Մինչդեռ սա հնարավոր է է այն պարզ պատճառով, որ 1211 թ. վերջին Զաքարեն գլխավորել է Հայ-վրացական զորքերի արշավանքը Ելտկուզյան աթաբեկություն³⁸, ուստի չէր կարող նախաձեռնել ժողովի գումարումը Անիում: Այս տեսակետն անուղղակի փաստում է նաև Կիրակոս Գանձակեցին՝ նշելով, որ Զաքարեն Անիի ժողովից հետո. «ո՛րչափ եկաց նոյնպէս վարեցաւ, որպէս կամէր, բայց եկեղեցիքն ամենայն առաջին վարեցան»³⁹: Ավելին, Հայկական և վրացական աղբյուրների վկայությամբ Զաքարեն մա-

³⁴ Մանր ժամանակագրություններ, հ. I, էջ 38:

³⁵ Նույն տեղում, էջ 54:

³⁶ Նույն տեղում:

³⁷ Շահնազարյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 44:

³⁸ Նույն տեղում:

³⁹ Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 177-178:

Հացել է 1212 թ.՝ այս արչավանքից անմիջապես հետո⁴⁰։ Հետևաբար անհնար է, որ նա կարողանար Անիի ժողովից հետո շարունակել պնդել իր առաջարկները։ Ծիշտ չէ նաև Վ. Հակոբյանի կողմից Լոռիի և Անիի եկեղեցական ժողովները վրաց XIII դ. Անանուն հեղինակի հաղորդած հայ-վրացական դավանաբանական վեճի հետ նույնացնելը⁴¹։ Այս վեճի խնդրո առարկա ժողովներից որևէ մեկի հետ նույնական չլինելը փաստվում է նրանով, որ տվյալ դեպքում վեճի մի կողմը հայ հոգևորականության ներկայացուցիչներն են, Վանի (Աղթամարի — Վ. Թ.) կաթողիկոսը⁴² և Ջաքարեն, իսկ մյուս կողմը՝ վրաց հոգևորականության ներկայացուցիչներն ու Հովհան (Իռանե) կաթողիկոսը⁴³։ Բացի այդ, եթե Լոռիի և Անիի ժողովների քննարկման գլխավոր առարկան բանակի շարժական եկեղեցի ունենալն էր, ապա այս վեճում քննվել է հայ առաքելական և վրաց քաղկեդոնիկ դավանանքների ճշմարտացիության հարցը։ Գետիկի առանձին ժողով լինելը փաստվում է նաև դրան ի վանեի մասնակցությամբ, որին չենք հանդիպում ոչ Լոռիի և ոչ էլ Անիի ժողովներում։ Ենթադրելի է, որ պայանավորված այս նոր արչավանքով, Ջաքարեն կրկին բարձրացրել է բանակում շարժական եկեղեցի ունենալու հարցը և այդ նպատակով 1211 թ. այս անգամ արդեն Գետակում (Գետիկում) հրավիրել եկեղեցական նոր ժողով, որտեղ ևս, ըստ Ատփանոս եպիսկոպոսի վկայության, հաջողության չի հասել⁴⁴։

Այսպիսով, Ասի, Լոռիի ժողովները չէին կարող կայացած լինել համապատասխանաբար 1204, 1205/06 թթ.։ Ասի և Լոռիի ժողովների հրավիրման թվական պետք է համարել 1207 թ., իսկ Անիի ժողովի համար՝ 1207 թ. վերջից 1208 թ. սկիզբն ընկած ժամանակահատվածը։

⁴⁰ Շահնագարյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 43։

⁴¹ Մանր ժամանակագրություններ, հ. I, էջ 54։

⁴² Մելիքսեթ-Բեկ Լ., Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, հ. Բ, Ե., 1936, էջ 31։ Լ. Մելիքսեթ-Բեկի կարծիքով վեճին մասնակցած Վանի կաթողիկոսը Կիրակոս Գանձակեցու հիշատակած Դավիթ Աղթամարեցին է։

⁴³ Նույն տեղում, էջ 17։

⁴⁴ Մանր ժամանակագրություններ, հ. I, էջ 38։

**ВАГЕ ТОРОСЯН
ИИ НАН РА**

**К ДАТИРОВКЕ ЦЕРКОВНЫХ СОБОРОВ СИСА,
ЛОРИ И АНИ**

РЕЗЮМЕ

Церковные соборы Сиса, Лори и Ани являются важными событиями в истории Захаридской Армении. Об этих соборах сообщает армянский историограф XIII века Киракос Гандзакеци. Так как последний не отмечает даты этих соборов, в научно-исторической литературе встречаются разные подходы к датировке соборов. Некоторые авторы находят, что церковные соборы Сиса, Лори и Ани состоялись соответственно в 1204, 1205/06 и в 1207 годах. Однако всестороннее исследование данных источников доказывает, что соборы Сиса и Лори состоялись в 1207 г., а собор Ани в конце того же года или в начале 1208 г.